

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ СІМ'Ї В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розкрито прояви трансформації інституту сім'ї під впливом глобалізації. Проаналізовані зміни пов'язані з емансипацією жінки, що відбувається в тому числі на шлюбно-сімейних відносинах. Розглянуто вплив міграційних процесів на функціонування сім'ї.

Ключові слова: сім'я, шлюб, глобалізація, форми шлюбу

Постановка проблеми. З початком нового століття світове співтовариство вийшло на новий якісний рівень інтернаціоналізації та взаємозалежності світової економіки. Ці тенденції розвитку світового співтовариства прийнято позначати як процес глобалізації. При цьому сам термін «глобалізація» настільки всеосяжний, що політики, економісти, соціологи, журналісти вкладають у нього різний зміст, по-різному розуміють і пояснюють цей феномен. У самому широкому плані поняттям «глобалізація як власне процес» прийнято позначати загальні тенденції розвитку світової спільноти, економічного і політичного простору.

Сімейна трансформація набуває все більш масштабного характеру, що передбачає як осмислення її причин, так і змісту змін, що відбуваються. З іншого боку, важливим фактором, що впливає на всі процеси та соціально-економічні орієнтири, в тому числі й на сім'ю, є глобалізація.

Сучасний світ відрізняється величезним розмаїттям суспільних процесів, тим не менш, складно виявити такі з них, по відношенню до яких сім'я як феномен, що поєднує в собі риси соціального інституту і малої групи, залишалася б повністю нейтральною: етно-демографічна композиція суспільства; формування трудових ресурсів; міграційні та урбанізаційні процеси; освіта й зайнятість; культура; соціалізація підростаючого покоління; громадська діяльність – всі ці сторони суспільного буття багато в чому обумовлені типом, характером сім'ї, її структурою, культурно-побутовими нормами сімейної поведінки.

Головною метою дослідження є з'ясування особливостей трансформації сім'ї під впливом глобалізації.

Для досягнення вказаної мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- проаналізувати роль гендерної та сексуальної революції в функціонуванні сім'ї;
- розглянути прояви демографічного переходу, що спостерігаються в країнах колишнього Радянського Союзу та третього світу внаслідок запозичення зразків сімейної та шлюбної поведінки з країн Заходу;
- визначити вплив міграційних процесів на функціонування сім'ї.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Помітні зміни демографічної ситуації та трансформація сім'ї зафіксовані статистичними даними й відображені в безлічі публікацій, зокрема, у працях У.Бека, О.Тофлера, Ф.Фукуями, Дірк ван де Каа, Рона Лестіга та інших науковців. Трансформації сім'ї фіксують і такі російські науковці, як Т.Гурко, І.Кон, А.Михеева. Їх праці представляють інтерес з точки зору схожості процесів в інституті сім'ї України та Росії. На жаль, проблема сімейних змін в контексті глобалізації привертає увагу небагатьох українських науковців. Особливу увагу варто звернути на статтю Є.Білоножко [1], в якій розглянуто сучасні теорії західних науковців, що пояснюють вплив глобалізації на сім'ю. З'ясуванню цього впливу та особливостей протікання цих процесів в Україні присвячене дане дослідження.

Виклад основного матеріалу. Британський соціолог Ентоні Гідденс був одним із перших авторів, що звернулися в середині 80-х років ХХ століття до розробки проблематики глобалізації. Остання, на його думку, виходить за межі суто економічного чи політичного життя суспільства і робить величезний вплив на інші сфери людського існування, в тому числі – на багато аспектів приватного (інтимного) життя людей. Показовим є вже те, що в своїх лекціях про глобалізацію серед принципово нових явищ світу, що глобалізується, Е.Гідденс назвав не тільки лібералізацію світової торгівлі та поглиблення економічної

нерівності між країнами Півночі і Півдня, трансформацію державного суверенітету та інституціональної структури суспільства, обмеження здатності держави впливати на власну внутрішню політику, розвиток комунікаційних технологій та появу нових невідомих досі ризиків. Соціолог особливо підкреслював, що той вплив, який глобалізація справляє на «найінтимніші і особисті сфери нашого життя», є не менш, а можливо – навіть більш значущим, ніж її вплив на економічну, політичну та ідеологічну сфери суспільства [3, с. 25].

Ці наслідки глобалізації, що знаходяться в «безпосередній близькості» від нас – зміни в сфері любовних відносин, сексу, шлюбу та сім'ї – в сучасному світі є джерелом нескінченних тривог, так як на відміну від економічних і політичних проблем (від яких в тій чи іншій мірі можна відгородитися) відносяться до приватного, повсякденного життя індивіда.

Передумови цих змін полягають в тому, що сім'я, яка спочатку була в першу чергу економічним осередком, перестає бути такою, а функції сексу вже не обмежуються завданнями дітонародження і продовження роду.

Наділення жінок рівними з чоловіками правами призвело до того, що основою шлюбу стала не економічна взаємовигода, а «ідея романтичної любові». Сім'я в традиційному розумінні - коли під одним дахом живуть батько, мати й діти, народжені в шлюбі – поступово перетворюється на «інститут-пустушку» (те ж саме відбувається під впливом глобалізації і з іншими традиційними інститутами), тобто стає все менш придатним поняттям для пояснення спостережуваних в сучасному світі процесів. Отже, на сучасному етапі правильніше говорити про «утворення та розірвання пар», ніж про «шлюб і створення сім'ї», задавати питання не «Чи одружені Ви?», а «Чи є у Вас з кимось відносини?»

Прямим наслідком розмежування репродуктивного та сексуального життя стало більш толерантне ставлення до гомосексуалізму в сучасних суспільствах: «Коли секс позбавлений «надзавдання», в ньому за визначенням не може панувати тільки гетеросексуальність» [4, с. 20]. Це спричинило й зміну ставлення до одностатевих сімей. У першому десятилітті ХХІ в. одностатеві шлюби узаконили більше 20 країн (серед них, зокрема, Нідерланди, Бельгія, Іспанія, ПАР, Канада, Норвегія, Франція, Швеція, Португалія, Ісландія, Аргентина, Мексика), в багатьох інших країнах, щоб уникнути конфесійних конфліктів, їх легітимують під іншими назвами – типу «цивільних партнерств». Нещодавно навіть Папа Римський Франциск висловився проти дискримінації сексуальних меншин. На його думку, церква повинна лікувати душевні рани віруючих та протягувати руку тим, хто піддається осуду товариства або відпав від віри. Не дивлячись на те, що Церква вважає гомосексуальні акти великим гріхом, людей іншої сексуальної орієнтації не потрібно засуджувати та обмежувати в суспільстві. Разом з цим, точка зору Православної Церкви традиційно негативна. Зокрема, церква «вважає гомосексуальність гріховною зіпсованістю людської природи, яка долається у духовному зусиллі, що веде до зцілення та особистого зростання людини» [10]. Жодних дискусій щодо індивідуальної природної схильності до гомосексуальності, її припустимості, визнання прав сексуальних меншин Церква не припускає та засуджує усіяку пропаганду гомосексуальності. Подібні погляди панують і в громадській думці українського суспільства, що є причиною осуду та непорозуміння з керівництвом Європейського Союзу. Можна припустити, що правозахисна діяльність ЄС по відношенню до сексуальних меншин і привернення значної уваги до цієї проблеми сприятиме зростанню кількості одностатевих шлюбів.

У свою чергу, поширення в значній кількості країн одностатевих шлюбів, з нашої точки зору, сприятиме дестабілізації сім'ї. У подружніх стосунках нове життя може з'явитися тільки від чоловіка і жінки. Гомосексуалісти, за результатами досліджень, схильні до частої зміни партнерів. Наприклад, соціологічне дослідження, проведене в Австралії, показало, що 27% гомосексуалістів молодше 50 років змінили більше 10 партнерів за 6 місяців, 45% – від 2 до 10 партнерів, і лише 28% партнерів були вірними лише одному партнеру. За все життя 3% гомосексуалістів мали зв'язок лише з одним партнером [13, с. 455]. Ознайомлення з результатами соціологічних досліджень, присвячених одностатевим шлюбом, дає можливість зробити висновок про більшу кількість розлучень серед них. Зокрема, згідно шведського дослідження 2004 року, гомосексуалісти розлучаються частіше у 1,5 рази, а лесбійки – у 3 рази [14].

Варто також звернути увагу те, що дозвіл одностатевих шлюбів спричинить фундаментальний перегляд сімейного законодавства. Крім того, постають моральні питання, пов'язані з дітьми. Зокрема, якщо два чоловіка-гея мають право всиновити дитину, то наскільки це в інтересах самої дитини? Крім того, дослідження психологів свідчать про те, що діти, які виховувались в гей-парах, більше схильні до психологічних проблем.

Ймовірно, нашій державі не варто за всіма параметрами відповідати вимогам ЄС, зокрема, в плані боротьби з дискримінацією секс-меншин, а запозичити досвід Росії, яка заборонила пропаганду гомосексуалізму, чим викликала шалену критику з боку американських і європейських політиків.

Одним із найбільш яскравих проявів демографічного переходу є зменшення народжуваності. Глобалізація може прискорити та уніфікувати сімейні перетворення, особливо у менш розвинених країнах. Народжуваність у таких країнах може зменшуватись і без істотних економічних змін, але під впливом експорту особливостей сімейної структури внаслідок ослаблення жорсткості ціннісно-нормативної системи у сфері моральних норм, звичаїв, традицій, релігійних доктрин, спрямованих на підтримання високої народжуваності. Тому демографічний перехід у країнах, що розвиваються, в наш час залежить від швидкості проникнення глобальних процесів та поширення в суспільстві західних зразків сімейної та шлюбної поведінки.

Розглядаючи найважливіші зміни в сімейно-шлюбній сфері, Е.Гідденс у праці «Трансформація інтимності: сексуальність, любов і еротизм у сучасних суспільствах» (2004) зробив акцент на тому, що в деяких країнах більше третини дітей народжується поза шлюбом, відсоток самотніх зростає і буде збільшуватися надалі, а близько чверті жінок від 18 і до 35 років у США та Європі заявляють, що не мають наміру мати дітей [4, с. 54]. Шлюб втратив монополію на виправдання сексуальності й легітимізацію партнерських і сімейних відносин. Сьогодні «парою» фактично визнається будь-який союз, де двоє людей говорять, що вони утворюють єдине ціле, незалежно від сімейного статусу і статі партнерів, а «сім'єю» вважається будь-яка пара, що має дітей, незалежно від того, чи зареєстровані їх відносини і виховуються діти в одному або двох домогосподарствах.

Серед помітних наслідків глобалізації для сім'ї варто згадати поширення незареєстрованих шлюбів. Консенсуальні або, як їх тепер називають, цивільні шлюби (хоча спочатку це поняття означало саме законний шлюб, на відміну від церковного) перестали вважатися девіацією та стали звичним варіантом норми. Про них відкрито говорять у пресі та по телебаченню, «цивільні чоловіки» і «дружини» публічно сваряться і судяться через дітей і т. ін. Реєстрація шлюбу як формальний союз втрачає свою популярність. Він не тільки відтермінується на більш пізній вік у сучасних поколіннях, але й витісняється стійким співжиттям. У клерикальних колах це викликає паніку, але заклики припинити подальше поширення «незаконного співжиття» не знаходять співчуття у молоді.

Глобалізація відбувається в різних сферах життя суспільства, і досить яскраво це простежується на прикладі культури. Глобалізація культури означає нав'язування людству норм, цінностей та інститутів в більшості випадків саме західного буття.

Сучасні трансформації сім'ї як соціального інституту в першу чергу обумовлені зміною системи цінностей. Ці зміни відбуваються нерівномірно навіть на території Європи. Наприклад, згідно даних Європейського дослідження цінностей, в якому кожен два роки беруть участь 40 тисяч респондентів з 33 країн Європи, відповіді респондентів щодо цінностей сім'ї, шлюбу, дітей та інших пріоритетів можна умовно поділити на три групи. До першої групи, в якій другий демографічний перехід досяг успіху найбільше і панує дух постмодернізму, належать розвинені країни Західної і Північної Європи (зокрема, скандинавські, Голландія, Великобританія та ін.). До другої групи, яка знаходиться на протилежному ціннісному полюсі і де домінує консервативний погляд на сім'ю, пов'язаний з глибокими релігійними традиціями, можна віднести такі країни, як Мальта, Італія, Польща, Словаччина та ін.. (слід зазначити, що прихильники таких поглядів поступово втрачають в Європі свої сильні в минулому позиції). І нарешті, до третьої групи можна віднести країни, респонденти яких не відрізняються крайніми

оцінками змін в сімейному житті. Це деякі країни Середньої та Східної Європи, а також балканські; до цієї ж групи відносяться Литва та Україна [8, с. 68-69].

Одним із наслідків глобалізації можна вважати проблему формування сім'ї молодими людьми. Молоді люди внаслідок невпевненості в майбутньому відкладають створення сім'ї на невизначений термін. Особливо це стосується України, де найвищий рівень безробіття (до 40%) спостерігається у віковій групі до 25 років. Неспроможність брати на себе довгострокові зобов'язання (такі як шлюб і діти) обумовлена невпевненістю у своїх економічних можливостях в умовах глобалізації, особливо в країнах, де акцентується роль чоловіка як добувача [5].

Ще одна зовнішня сила, що каталізує сімейні трансформації, пов'язана з інтенсивними міграційними процесами. Міграційні процеси трансформують традиційний алгоритм вибору шлюбного партнера, а також часто призводять до просторового поділу батьків і дітей та до деформації гендерних ролей в сім'ї. Відокремлення батьків і дітей на невизначений час є атрибутом сучасної європейської мобільності та соціальною проблемою [Moskal, 2011]. З'являється новий тип батьківства – дистанційне батьківство або батьківство на відстані («distance parenthood»).

Луїза Леоніні у своїй доповіді на X європейській конференції Європейської соціологічної асоціації «Чужинці, але італійці. Друге покоління молоді та міжпоколінні відносини» зазначила, що для Італії стає типовою «жіноча» міграція з країн Латинської Америки. Жінки-мігрантки часто залишають дітей на кілька років на свою рідню, а самі їдуть на заробітки до європейської країни. Матері стають своєрідним «банком» для своїх дітей («Mothers are a sort of a bank for their children»), тобто деформується «експресивна» жіноча гендерна роль. Влаштувавшись в Європі, жінки забирають до себе своїх дітей. Однак відсутність матері в період дорослішання дитини призводить до емоційної відчуженості і неможливості довірчих відносин між ними, що, у свою чергу, є джерелом розвитку депривації і розповсюдження асоціальних форм поведінки у другого покоління мігрантів [9, с. 26]. Аналогічні процеси спостерігаються і українському суспільстві, в якому тривале перебування жінок за кордоном має значні наслідки для сімейних стосунків та виховання дітей. За оцінками Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, всього в нашій країні нараховується до 200 тис. неповнолітніх, у яких один або й обоє батьків виїхали на роботу за кордон [2]. Спеціалісти висловлюють також побоювання, що позбавлені особистого досвіду сімейного проживання діти мігрантів невідворотно стикатимуться з проблемами при створенні власної сім'ї, негативні наслідки чого повною мірою виявляться вже в недалекому майбутньому.

Триваліша зайнятість у країнах з відносно вищим рівнем оплати праці обумовлює вищі заробітки жінок, ніж чоловіків-мігрантів. З одного боку це означає, що підтримка сім'ї жінкою-мігранткою може бути більш значущою, особливо враховуючи традиційну пов'язаність із родиною. Проте з другого боку, тривале перебування жінок за кордоном має значні наслідки для сімейних стосунків, виховання дітей. Досить красномовними є дані щодо шлюбного стану жінок-мігранток. Так, питома вага розлучених серед них утричі переважає цей показник серед чоловіків, а вдів – у чотири рази. До того ж серед мігранток частка розлучених удвічі більша, ніж серед жіночого населення країни в цілому (11%) [7, с. 13]. Отже, до міграції переважно вдаються жінки, які є главами та годувальницями сімей. Разом з тим не завжди міграція є наслідком розлучення. Непоодинокі випадки, коли розлучення є наслідком міграції.

Якщо порівняти кількість розлучень в цілому по Україні у 1995 р., який вважається роком розгортання масової трудової міграції, з 2009 роком, то кількість розлучень залишалася практично незмінною і становила 3,8% на тисячу населення. В охоплених масовою зовнішньою міграцією регіонах спостерігалось значне зростання кількості розлучень: коефіцієнт розлучень зріс в Івано-Франківській області з 2,2% до 3,0%, у Чернівецькій – з 2,9% до 3,8%, у Тернопільській – з 1,8% до 2,8% [11, с. 131]. Красномовно виглядає також динаміка розлучень серед сільського населення, масово залученого до трудової міграції. Хоча їх рівень залишається нижчим, ніж у городян, проте швидко зростає: 1,9% на тисячу населення в 1995 р., 2,7% – у 2007 р. [12, с. 70]. Статистичні дані, однак, не повністю відображають гостроту проблеми, оскільки багато фактично розлучених сімей мігрантів юридично не оформляють розлучення внаслідок відсутності одного з подружжя.

Потрапляють у вихор глобалізаційних переміщень і категорії змішаних шлюбів. Усі людські пересування природним чином приводять до збільшення їх кількості. Вони нерідко утворюються в місцях «осідання» мігрантів, але частіше носять характер соціальних «вкраплень» в моноетнічні райони. Особливо якщо мігранти опиняються соціально прийнятними та антропоестетичними в очах місцевих представників протилежної статі. З одного боку, за допомогою міжетнічних шлюбів стираються політичні кордони між країнами. З іншого боку, такі сім'ї мають додаткові проблеми, пов'язані з необхідністю узгодження культурних норм подружньої поведінки.

На сучасному етапі, у світлі глобалізації, надання соціальних послуг перестає існувати тільки в межах певної держави, бути її особливою прерогативою. Наявні тенденції до формування єдиної, глобальної соціальної політики. Основні соціальні проблеми на глобальному рівні пов'язуються з нерівномірністю соціально-економічного розвитку країн, бідністю, високим рівнем безробіття, складнощами економічного розвитку, зростанням нерівності між країнами і всередині країн тощо. На перший план виходять такі глобальні проблеми, як освіта, професійна підготовка, здоров'я, безпека людини. Зростання кількості неповних сімей актуалізують такий напрям соціальної політики, як охорона дитинства, соціальний захист самотніх матерів.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки. Гендерна революція, яку пережили країни Європи і Америка, спричинила поведінкові та дискурсивні зміни, що стосуються сімейного життя – зниження віку сексуального дебюту, зміну характеру партнерських взаємин, ставлення до еротики та ін. Шлюб втратив монополію на виправдання сексуальності й легітимацію партнерських і сімейних відносин.

Поширення форм сім'ї, які раніше зустрічалися набагато рідше (співжиття, одностатеві шлюби, серійна моногамія, візитні шлюби та ін.), не можна оцінити як кризу і відмирання інституту сім'ї. Вони, швидше за все, свідчать про перетворення шлюбу на вільне партнерство. Причиною сучасних трансформацій сім'ї як соціального інституту можна вважати зміну системи цінностей та поширення з західних країн нових стандартів поведінки, які в тому числі відбиваються і на сімейно-шлюбній поведінці.

Зростання обсягів міжнародних міграцій, які супроводжують цей процес, позначаються на функціонуванні сім'ї. З одного боку, зросла незалежність жінок, які почали брати участь в трудовій міграції, з іншого – помітно зросла кількість девіацій у житті сім'ї. Міграційні процеси сприяли зростанню кількості міжетнічних шлюбів.

Так чи інакше, але сімейне життя – у всіх його формах – залишається у свідомості більшості людей природним способом життя (і, очевидно, залишиться таким в майбутньому). Сім'я – це поле бою між традиціями і сучасністю, але це також метафоричний образ і того й іншого. Втрата «сімейного вогнища» викликає мабуть більшу ностальгію, ніж зникнення будь-якого іншого інституту, що йде корінням в минуле. Вкрай необхідною вбачається популяризація інституту шлюбу, і допомогти в цьому повинна держава.

Література

1. Білоножко Є. П. Трансформація сім'ї в контексті глобальних змін в другій половині ХХ ст. / Є. П. Білоножко // Філософія. Політологія. – 2007. – № 84-86. – С. 11-14.
2. В Україні виросло перше покоління дітей заробітчани [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidido.ua/index.php/poglyad/comments/>
3. Гидденс Э. Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М.: Весь Мир, 2004. – 116 с.
4. Гидденс Э. Трансформация интимности: сексуальность, любовь и эротизм в современных обществах / Э. Гидденс. – СПб.: Питер, 2004. – 208 с.
5. Гурко Т. А. Глобализация и семья / Т. А. Гурко // Тезисы выступлений Международного Форума "Expanding the role of women in cross-cultural dialogue" (10-11 июня 2008 г., Баку, Азербайджан) / Электронный ресурс. – Режим доступу: http://www.isras.ru/blog_gurko1.html
6. Кон И. С. Три в одном: сексуальная, гендерная и семейная революции / И. С. Кон // Постклассические гендерные исследования: Коллективная монография / отв. редактор Н. Х. Орлова. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2011. – 204 с.
7. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування / О. А. Малиновська – К.: НІСД, 2011. – 40 с.

8. Митрикас А. Семья как ценность: состояние и перспективы изменений ценностного выбора в странах Европы / А. Митрикас // Социологические исследования. – 2004. – № 5. – С. 63-71.
9. Носкова А.В. Семейная тематика в европейской социологии // Социологические исследования. – 2012. – № 3. – С. 21-28.
10. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. XII. Проблемы биоэтики. XII. Офіційний Інтернет-сайт РПЦ www.russian-orthodox-church.org.ru/sd12r.htm
11. Регіони України 2010: Статистичний збірник / за ред. О. Г. Осауленка. – Ч.1. – К., 2010. – 367 с.
12. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К.: Київ ТОВ «Август Трейд», 2011. – 559 с.
13. Paul Van de Ven, et al. “A comparative Demographic and Sexual Profile of Older Homosexually Active Men.” Journal of Sex Research 34 (1997) 349-60 and personal correspondence between Dr. Robert Gagnon and the authors of the Study. Quoted in Robert Gagnon, “The Bible and Homosexual Practice”. – Nashville, TN: Abingdon Press, 2001. – 655 p.)
14. Same-sex unions and divorce risk: data from Sweden // iMAPP POLICY BRIEF. – May 3, 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.imapp.org

Tatiana Medina

Transformation of the family institution in globalization

Displays of family institution transformation under the impact of globalization have been studied in the article. Analysis of the changes has to do with female emancipation, which influences, among other things, family relationships. Impact of migratory processes upon the family functioning has been researched in the article.

Keywords: family, marriage, globalization, forms of marriage.

Татьяна Медина

Трансформация института семьи в условиях глобализации

В статье раскрыты проявления трансформации института семьи под влиянием глобализации. Анализ изменений связан с эмансипацией женщины, отражающейся в том числе на брачно-семейных отношениях. Рассмотрено влияние миграционных процессов на функционирование семьи.

Ключевые слова: семья, брак, глобализация, формы брака.